

моделлю соціального страхування. Слід прийняти єдиний закон про загальні принципи організації соціального страхування, трансформувати деякі укази Президента, декрети і постанови Кабінету Міністрів України в ранг законів. В одному законі мають бути об'єднані усі види соціального страхування, а підзаконних актів може бути стільки, скільки й видів соціального страхування.

В центрі правового регулювання має перебувати визнане державою право кожної людини на соціальне страхування. Слід чітко визначити обов'язковість державного соціального страхування усіх осіб найманої праці.

Надійшла до редколегії 24.01.95

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ІЗ ЗЛОЧИННІСТЮ

В. П. ТИХИЙ, чл.-кор. АПН України

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СУСПІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Для визначення поняття злочинів проти суспільної безпеки (ст. 220¹—225, 228²—228⁵ КК) необхідно з'ясувати елементи загального складу цих посягань. Родовим об'єктом цих суспільно небезпечних діянь, як видно з їх найменувань, є суспільна безпека. Зміст її відносин визначається характером загальнонебезпечних джерел (зброї, бойових припасів, вибухових і легкозаймистих речовин, радіоактивних матеріалів і т. ін.) та колом благ, котрим ними може бути заподіяна шкода. Руїнівні, уражаючі можливості джерел підвищеної загальної небезпеки, їх небезпека для суспільств обумовлюють постійну потребу в забезпеченні його безпеки. Вона представляє собою стан захищеності суспільства від загроз джерел підвищеної загальної небезпеки і є предметом відносин суспільної безпеки як родового об'єкту злочинів.

Оскільки суспільна безпека є загальною безпекою, безпекою для всіх, вона виступає спільною безпекою і забезпечується всіма громадянами, всім суспільством та його органами. Тому суб'єктами відносин суспільної безпеки як об'єкта злочинів, є з одного боку, органи суспільства, а з другого — громадяни.

Змістом відносин суспільної безпеки є певна система захисту, котра заснована на необхідності охорони інтересів

суспільства від небезпек загальнонебезпечних джерел і можливостей їх використання для завдання шкоди. Ці відносини виступають як захисний механізм інтересів суспільства, надійно гарантують їх від можливості завдання шкоди, а також як запобігання такої можливості. Самі відносини, тобто сам захист життя і здоров'я власності та інших благ від можливості заподіяння їм тяжкої шкоди загальнонебезпечними джерелами, охороняються нормами КК про відповідальність за злочини проти суспільної безпеки. Інакше кажучи, змістом відносин суспільної безпеки є захисний механізм інтересів суспільства від небезпеки загальнонебезпечних джерел.

Але злочини проти суспільної безпеки завдають шкоди не всьому захисному механізму від небезпеки загальнонебезпечних джерел, не всій системі відносин по захисту від цих джерел, а лише тій частині відносин, які зв'язані з безпечним, тобто контролюючим і передбаченим поведженням з даними джерелами небезпеки. Інші відносини по захисту від загальнонебезпечних джерел, як і по поведженню з ними, не обіймаються поняттям відносин суспільної безпеки як родовим об'єктом цих злочинів. Відносини суспільної безпеки забезпечують недоторканість інтересів суспільства не в формі безпосереднього захисту від заподіяння шкоди загальнонебезпечними джерелами, а в формі попередження самої можливості її завдання цими джерелами, в формі безпечного (не загрожуючого), тобто контрольованого і передбаченого поведження з ними, інакше кажучи, на більш ранньому етапі здійснення захисту. Тому відносини суспільної безпеки виступають в якості системи гарантій, свого роду бар'єра, страхового поліса від потенційних небезпек загальнонебезпечних джерел, є надійним щитом, заслоном на шляху можливого заподіяння шкоди.

Видовими об'єктами¹ злочинів проти суспільної безпеки є суспільні відносини по забезпеченню безпеки від тих чи інших загальнонебезпечних джерел, а основними безпосередніми об'єктами цих злочинів виступають суспільні відносини по контрольованому або передбаченому поведженню з відповідними загальнонебезпечними джерелами.

В диспозиціях статей про злочини проти суспільної безпеки в якості предметів цих посягань вказані: вогнепальна і холодна зброя, бойові припаси, радіоактивні матеріали, вибухові, легkozаймісті і їдкі речовини. Їх характер, певні властивості визначають зміст об'єкта кримінально-правової

¹ Про видовий об'єкт див. *Е. А. Фролов*. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления//Сб. учен. тр. Свердловского юрид. ин-та, 1969, Вып. 10. С. 207—209; *Тацій В. Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України. Х., 1994. С. 66.

охорони цих злочинів, служать основою правильної кваліфікації і розмежування посягань проти суспільної безпеки від сміжних діянь. Предмети злочинів проти суспільної безпеки, як і інші предмети, мають незлічену безліч властивостей. Останні характеризують певні боки предметів і виявляються у взаємовідносинах з іншими предметами. Ці взаємовідносини вельми різноманітні і тому в одних відносинах предмети виявляють одні властивості, а в інших — другі¹. Нас цікавлять лише такі властивості (ознаки), які характеризують їх як предмет злочинів проти суспільної безпеки. Такими, на наш погляд, є: 1) підвищена загальна небезпека; 2) спеціальне призначення і 3) особливий правовий режим.

Предмети злочинів проти суспільної безпеки мають різні міри (ступені) підвищеної загальної небезпеки, ураження. Тому за ступенями небезпеки загальнонебезпечні предмети можна класифікувати на три групи: 1) особливо або надзвичайно небезпечні; 2) посилено небезпечні і 3) інші підвищено загальнонебезпечні предмети. Ступінь небезпеки загальнонебезпечних предметів обумовлює обсяг правового регулювання поведження з ними, широчінь правил безпеки і криміналізації порушення порядку поведження з ними. Чим більш небезпечний предмет, тим ширше криміналізуються порушення правил поведження з ним, і навпаки.

Об'єктивна сторона злочинів проти суспільної безпеки відбивається в порушенні правил безпечного поведження з загальнонебезпечними джерелами, створенні реальної небезпеки заподіяння ними тяжкої шкоди або заподіяння ними тяжкої шкоди і причинному зв'язку між вказаними діяннями і цими наслідками. Діяння може бути або неконтрольованим (самовільним) або непередбачуваним (недбалим, несумлінним) поведженням з загальнонебезпечними джерелами.

Скоєння діяння в першому випадку, а саме: незаконна пересилка вибухових речовин поштою або багажом (ст. 221 КК), незаконний провіз на повітряному судні вибухових чи легкозаймистих речовин (ст. 221¹ КК), незаконне носіння, зберігання, придбання, виготовлення і збут вогнепальної чи холодної зброї, бойових припасів та вибухових речовин (ст. 222 КК), розкладання вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин (ст. 223 КК), незаконна пересилка легкозаймистих або їдких речовин (ст. 225 КК), незаконне придбання, зберігання, використання, передача або руйнування радіоактивних матеріалів (ст. 228² КК), розкрадання радіоактивних матеріалів (ст. 228³ КК) та погроза вчинення

¹ Див.: *Сташис В. В., Бажанов М. І.* Нові підручники з кримінального права 1970, № 1. С. 108—109.

розкрадання радіоактивних матеріалів або їх використання (ст. 228 КК) — можливо лише шляхом активної поведінки, тобто дії.

В другому випадку, тобто при непередбачуваному (недбалому або несумлінному) поводженні з загальнонебезпечними джерелами, а це — порушення правил пожежної безпеки (ст. 220¹ КК), порушення правил зберігання, використання, обліку та перевозки вибухових речовин (ст. 221 КК), недбале зберігання вогнепальної зброї і боєприпасів (ст. 224 КК) та порушення правил зберігання, використання, обліку, перевозки радіоактивних матеріалів (ст. 228⁵ КК), діяння може бути скоєне як дією, так і бездіяльністю.

Злочини проти суспільної безпеки порушують в основному «писані» правила, і диспозиції відповідних статей КК є бланкетними. Інакше кажучи, кримінальна протиправність даних посягань має змішаний характер: вони порушують не тільки кримінально-правові норми, але і норми інших галузей права. Звідси випливає, що наявність порушень тих чи інших правил безпеки може бути вірно встановлена лише з урахуванням нормативних актів, в яких містяться ці правила.

В КК змішана протиправність діянь в злочинах проти суспільної безпеки описується двома способами. Перший полягає в тому, що в найменуваннях і диспозиціях статей вказується на незаконність самого діяння. Це статті КК, які передбачають відповідальність за неконтрольоване (самовільне) поводження з загальнонебезпечними джерелами. Вказівка на незаконний характер діяння означає, що ці норми встановлюють відповідальність не за кожне діяння, а лише за те, яке прямо не дозволено нормами інших галузей права. Розуміється, що правомірне поводження з загальнонебезпечним джерелом не заключає в собі складу злочину.

Другий спосіб опису змішаної протиправності виражається в тому, що лише в загальній формі в диспозиції статті КК забороняється цілий комплекс різноманітних діянь, конкретні види яких перелічуються в відповідних нормативних актах, які містять в собі правила безпеки. Цей спосіб опису протиправності має місце в статтях КК, які встановлюють відповідальність за непередбачене (недбале або несумлінне) поводження з загальнонебезпечними джерелами.

Злочини проти суспільної безпеки тягнуть за собою певні наслідки. Такими є соціально шкідливі зміни суспільної безпеки, шкода, яка їй спричинена, зниження загальної безпеки (захисної системи і захищеності суспільства), а тим самим і створення реальної небезпеки заподіяння шкоди ін-

шим об'єктам. Останні робляться уразливими, доступними для нападів на них та спричинення їм шкоди.

Небезпека, що створюється здійсненням злочинів проти суспільної безпеки є загальною і багатоваріантною, тому що створюється погроза заподіяння шкоди багатьом, разом взятим об'єктам, і в першу чергу життю і здоров'ю людей. Вона і сприймається як загальна небезпека, тобто небезпека для всіх, для будь-якої людини, бо кожний може стати потерпілим від її реалізації.

Злочини проти суспільної безпеки створюють небезпеку заподіяння не будь-якої, а тяжкої шкоди, спричинення тяжких наслідків. Це небезпека загибелі людей, нанесення тяжких тілесних ушкоджень хоча би одній людині або середньої тяжкості двом чи більше особам, небезпека нанесення великих матеріальних збитків, а також небезпека здійснення посягань з використанням предметів злочинів проти суспільної безпеки.

Злочини проти суспільної безпеки створюють або потенційну, або актуальну небезпеку. Перший з цих видів має місце при неконтрольованому (самовільному) поводженню з загальнонебезпечними джерелами, а другий — при непередбаченому (недбалому або несумлінному) поводженні з цими джерелами. При неконтрольованому (самовільному) поводженні з загальнонебезпечними джерелами законодавець оголошує карним саме діяння і доводити настання наслідків щодо створення небезпеки заподіяння шкоди не потребує, тому що між скоєнням діяння і можливим заподіянням шкоди існує закономірна послідовність. Вона визнана і відображена самим законодавцем при розробці кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за самовільне поводження з загальнонебезпечними джерелами¹. Так, при незаконному носінні, зберіганні, придбанні, виготовленні і збуті вибухових речовин неминуче створюється небезпека їх використання в злочинних цілях, скоєння необережних злочинів і настання нещасних випадків.

В злочинах проти суспільної безпеки другого виду (актуальної небезпеки), а саме при непередбаченому (недбалому або несумлінному) поводженні з загальнонебезпечними джерелами, необхідно доводити не тільки скоєння певного діяння, але і створення ним реальної можливості заподіяння тяжкої шкоди, бо ж далеко не кожне порушення тут правил

¹ Див.: *Матышевский П. С.* Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. М., 1961. С. 17; *Горелик И. И.* Преступления, опасные для жизни и здоровья. Автореф., дис. ... д-ра юрид. наук. Л., 1965. С. 8.

поводження з загальнонебезпечними джерелами створює таку можливість. Справа в тому, що не всі правила, які іменуються правилами безпеки, є такими в дійсності. Серед цих правил є і такі, що містять в собі загальну інформацію, або зовсім не потрібні для забезпечення безпеки. Так, правила поведження з радіоактивними матеріалами oprіч норм безпеки мають також норми, дотримання яких виключає лише якісні втрати даних матеріалів. Порушення останніх не створює небезпеки заподіяння шкоди цими матеріалами і тому не може кваліфікуватися за ст. 228⁵ КК як злочин проти суспільної безпеки. Тому не випадково частина перша цієї статті передбачає відповідальність за порушення правил охорони, використання, обліку, перевозки радіоактивних матеріалів та інших правил поведження з ними лише в тому випадку, якщо ці дії могли спричинити загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Обов'язковою ознакою таких складів злочинів проти безпеки як недбале зберігання вогнепальної зброї і боєприпасів (224 КК) та незаконна пересилка легкозаймистих або їдких речовин (ст. 225 КК), а також кваліфікованих видів складів злочинів проти суспільної безпеки, а саме: порушення правил пожежної безпеки (ч. 3 ст. 220¹ КК), порушення правил зберігання, використання, обліку та перевозки вибухових речовин (ч. 2 ст. 221¹ КК) або радіоактивних матеріалів (ч. 2 ст. 228⁵ КК), незаконний провіз на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ч. 2 ст. 221¹ КК), незаконне придбання, зберігання, використання, передача або руйнування радіоактивних матеріалів (ч. 2 ст. 228² КК) є тяжкими наслідками. Вони повинні відповідати характеру небезпеки, що створюються порушенням правил суспільної безпеки, бути реалізацією саме тієї небезпеки, через яку ці діяннн заборонені.

В цих складах злочинів, як і в складах непередбаченого (недбалого або несумлінного) поведження з загальнонебезпечними джерелами, необхідно встановлювати причинний зв'язок. Для об'єктивної сторони цих складів злочинів необхідно довести, що саме порушення правил суспільної безпеки відповідно заподіяло тяжку шкоду чи створило реальну можливість її настання. Якщо поведінка особи не протирічила вказаним правилам, відповідала їм, тобто була правомірною, то питання про причинний зв'язок не може ставитись взагалі, якими б тяжкими не були наслідки.

Порушення правил суспільної безпеки є причиною настання наслідків лише в тому випадку, якщо ці наслідки мають підстави в даному порушенні, є його необхідним, за-

кономірним результатом. Встановлюючи причинний зв'язок між порушенням правил суспільної безпеки і створенням реальної можливості заподіяння загальнонебезпечним джерелом тяжкої шкоди, потрібно довести, що це порушення було таким, яке в даних умовах викликало б настання тяжких наслідків, але завдяки своєчасно прийнятним заходам або випадковості вони не настали. Реальність їх настання визначається місцем та іншими обставинами справи.

Суб'єктивна сторона злочинів проти суспільної безпеки з формальним і матеріальним складом різна. Перші з них припускають вину тільки в формі прямого умислу, а другі — вимагають роздільного встановлення вини щодо порушення правил суспільної безпеки та його наслідків і характеризуються, як правило, так званою змішаною (двоїстою) формою вини. При цьому у відношенні небезпеки заподіяння шкоди загальнонебезпечними джерелами може мати місце умисел або необережність, а у відношенні реального заподіяння шкоди цими джерелами — тільки необережність.

Суб'єктами злочинів проти суспільної безпеки можуть бути особи, які досягли 16 років. Лише за розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин і радіоактивних матеріалів шляхом крадіжки, грабежу чи розбію відповідальність наступає з 14 років.

Дослідження загальних ознак складу злочинів проти суспільної безпеки дозволяє визначити їх як передбачені кримінальним законом, суспільнонебезпечні, винні діяння, які порушують правила безпечного поведіння з загальнонебезпечними джерелами і створюють загальну небезпеку заподіяння тяжкої шкоди або завдають таку шкоду. Це поняття свідчить про самостійний характер і відміну їх від злочинів проти безпеки виробництва¹ та безпеки руху і експлуатації транспорту².

Звідси також витікає, що злочини проти суспільної безпеки повинні бути виділені в самостійну главу Особливої частини КК. Це посилить правові гарантії важливих суспільних відносин і створить можливість вірно вирішити питання про характер даних посягань та підвищить ефективність боротьби з ними і попередження скоєння діянь з використанням загальнонебезпечних джерел.

¹ Див.: *Бажанов М. И.* Преступления против политических и трудовых прав граждан. Х., 1965. С. 20; *Борисов В. И.* Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины. Автореф., дис. ... д-ра юрид. наук, Х., 1993. С. 25—27.

² Див.: *Касинюк В. И., Корчева З. Г.* Вопросы квалификации транспортных преступлений. К., 1988. С. 4—10.

Для вірного аналізу і застосування статей КК, що передбачають відповідальність за злочини проти суспільної безпеки, необхідно ці діяння привести в систему, тобто класифікувати. Критерієм для цього може бути тільки об'єкт злочину, оскільки специфіка і ступінь суспільної небезпеки злочинних діянь певної групи і окремих злочинів визначаються в першу чергу об'єктами тих і других¹. По видовому об'єкту злочини проти суспільної безпеки слід класифікувати на три групи: 1) злочини проти суспільних відносин, які забезпечують пожежну безпеку, безпеку від вогню. Це порушення правил пожежної безпеки (ст. 220⁵ КК); 2) злочини проти суспільних відносин, які забезпечують радіаційну безпеку, безпеку від радіоактивних матеріалів. До них відносяться: незаконне придбання, зберігання, використання або руйнування радіоактивних матеріалів (ст. 228² КК), розкрадання радіоактивних матеріалів (ст. 228 (3) КК), погроза вчинення розкрадання радіоактивних матеріалів або їх використання (ст. 228⁴ КК) і порушення правил зберігання, використання, обліку, перевозки радіоактивних матеріалів (ст. 228⁵ КК) і 3) злочини проти суспільних відносин, які забезпечують безпеку від вибухових, легкозаймистих та їдких речовин, вогнепальної і холодної зброї та бойових припасів. Ця група включає до себе: порушення правил зберігання, використання, обліку та перевозки вибухових речовин (ст. 221 КК), незаконний провіз на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин (ст. 222¹ КК), незаконне носіння, зберігання, придбання, виготовлення і збут вогнепальної чи холодної зброї, бойових припасів та вибухових речовин (ст. 222 КК), розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин (ст. 223 КК), недбале зберігання вогнепальної зброї і боєприпасів (ст. 224 КК) і незаконна пересилка легкозаймистих або їдких речовин (ст. 225 КК).

В межах цих груп злочини проти суспільної безпеки можна поділити по основним безпосереднім об'єктам на злочини по самовільному (неконтрольованому суспільством) та непередбаченому (недбалому або несумлінному) поводженню з відповідними загальними загальнонебезпечними джерелами. Саме ця класифікація об'єктів, на наш погляд, і повинна лежати в системі кримінального законодавства про відповідальність за злочини проти суспільної безпеки².

Надійшла до редколегії 09.08.95

¹ Див.: Никифоров Б. С. Объект преступления. М., 1960. С. 112; Тацый В. Я. Объект и предмет преступления в уголовном праве. Х., 1988. С. 3—4.

² Про місце цих злочинів у системі Особливої частини КК дивись: Тихий В. П. Поняття суспільної безпеки та проблеми кодифікації законодавства про злочини проти неї//Вісн. АПН. № 2. України. Х., 1994. С. 130.